

УДК 343.94] : 341.645

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.4.5>

ПРАВИЛА ОЦІНКИ ЄСПЛ МОЖЛИВОГО ВІДШКОДУВАННЯ ЗА НЕЗАКОННЕ ОСУДЖЕННЯ

Музичук К.С.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності*

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID: 0000-0002-4153-8558

e-mail: katiamuzychuk@gmail.com

Зарадюк З.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності*

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID: 0000-0002-3364-9565

e-mail: zaradiuk.zoriana@vnu.edu.ua

Музичук К.С., Зарадюк З.В. Правила оцінки ЄСПЛ можливого відшкодування за незаконне осудження.

У статті виявлено процесуальні правила (правила), з допомогою яких Європейський суд з прав людини оцінює справедливість судових розглядів щодо відшкодування незаконно осудженим особам.

Встановлено, що першочерговим правилом у згаданому контексті є аналіз стану врегулювання поняття «судова помилка» національними судами.

Доведено, що наднаціональний судовий орган використовує двоякий підхід: на основі статті 3 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав та основоположних свобод (якщо згаданий Протокол № 7 ратифіковано країною-підписантом конвенції); на основі пункту 2 статті 6 Конвенції (якщо Протокол № 7 не ратифіковано), тобто в аспекті презумпції невинуватості.

Обґрунтовано, що ЄСПЛ статтю 3 Протоколу № 7 тлумачить не як форму спеціального закону (lex specialis), який виключає застосування пункту 2 статті 6 Конвенції до вимог відшкодування через судову помилку.

Аналізується правило, якого дотримується ЄСПЛ щодо можливого відшкодування на основі презумпції невинуватості: якщо кримінальну справу закрито або осудженого виправдано, то пункт 2 статті 6 Конвенції може бути застосовний тільки з інших підстав.

Розглядаються правила, які впливає із аналізу практики ЄСПЛ щодо можливого відшкодування у подібних випадках: застосовність пункту 2 статті 6 Конвенції допустиме, якщо національні суди зосереджувались на впливі нового чи нововиявленого факту на будь-яку оцінку справи і чи була проведена оцінка доказів, щоб визначити, чи свідчив цей факт поза розумним сумнівом про те, що обвинувачений не вчиняв правопорушення.

Встановлено, що важливими правилами щодо застосування пункту 2 статті 6 Конвенції для відшкодування є: з'ясування вчасності подання позову про компенсацію після завершення кримінального провадження; наявність зв'язку позову про компенсацію з провадженнями в законодавстві та на практиці як з точки зору юриспруденції, так і з точки зору суті; право заявників на відшкодування є «прямим продовженням» (або «наслідками та необхідними супутниками») закриття кримінального провадження.

Обґрунтовано правило ЄСПЛ: якщо в конкретній справі не виявлено порушення державою-відповідачем пункту 2 статті 6 Конвенції, заявнику може бути відмовлено в компенсації.

Ключові слова: ЄСПЛ, правила судочинства, кримінальний процес, цивільний процес, презумпція невинуватості, гнучкість правил, справедливий та ефективний розгляд судових справ.

Muzychuk K.S., Zaradyuk Z.V. Rules for the evaluation of possible compensation for unlawful conviction by the ECtHR.

The article identifies procedural rules (rules) by which the European Court of Human Rights assesses the fairness of trials regarding compensation for wrongfully convicted persons.

It has been established that the primary rule in the aforementioned context is the analysis of the state of regulation of the concept of «judicial error» by national courts.

It has been proven that the supranational judicial body uses a two-fold approach: on the basis of Article 3 of Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Rights and Fundamental Freedoms (if the said Protocol No. 7 has been ratified by the country that is a signatory to the Convention); on the basis of paragraph 2 of Article 6 of the Convention (if Protocol No. 7 has not been ratified), that is, in terms of the presumption of innocence.

It is well-founded that the ECHR does not interpret Article 3 of Protocol No. 7 as a form of special law (*lex specialis*) that excludes the application of Article 6(2) of the Convention to claims for compensation due to a miscarriage of justice.

The rule followed by the ECHR regarding possible compensation based on the presumption of innocence is analyzed: if the criminal case is closed or the convicted person is acquitted, then paragraph 2 of Article 6 of the Convention can only be applied on other grounds.

The rules that emerge from the analysis of the ECtHR's case law on possible compensation in such cases are considered: the applicability of Article 6(2) of the Convention is permissible if the national courts focused on the impact of the new or newly discovered fact on any assessment of the case and whether an assessment of the evidence was carried out to determine whether this fact proved beyond reasonable doubt that the accused did not commit the offence.

It has been established that the important rules for the application of Article 6 § 2 of the Convention to compensation are: the timeliness of the claim for compensation after the conclusion of the criminal proceedings; the existence of a connection between the claim for compensation and the proceedings in law and in practice, both in terms of jurisprudence and substance; and the applicants' right to compensation is a "direct continuation" (or "consequences and necessary accompaniments") of the closure of the criminal proceedings.

The ECHR rule is justified: if in a particular case no violation of Article 6(2) of the Convention by the respondent State is found, the applicant may be denied compensation.

Key words: ECHR, rules of procedure, criminal procedure, civil procedure, presumption of innocence, flexibility of rules, fair and efficient trial.

Постановка проблеми. У кримінальних провадженнях Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) використовує ним же вироблені процесуальні правила (далі – правила), які лежать в основі справедливого судочинства в кримінальних провадженнях. Особливої уваги заслуговують ті з них, які наднаціональний судовий орган застосовує для оцінки можливого відшкодування незаконно осуджених осіб.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні тих процесуальних правил ЄСПЛ, які гарантують справедливий судовий розгляд щодо відшкодування незаконно осудженим особам.

Стан опрацювання проблеми. Проблема використання процесуальних правил ЄСПЛ в кримінальному судочинстві постала у зв'язку із прагненням національних судів забезпечити справедливе правосуддя. Саме завдяки правилу Суду, в більшості випадків, робить висновок щодо справедливого розгляду кримінальних справ. На окремих сторонах цієї проблеми зосереджували увагу науковці та судді: Андріане Дорсман, Дінеке де Грот, Естер де Рой, Херсман ван дер Меер, Н.Є. Блажівська, М.М. Гнатовський, Б.С. Моніч, К.С. Музичук, М.В. Онішук, Г.І. Усик та інші. Проте, проблемі використання процесуальних правил ЄСПЛ в аспекті можливого відшкодування незаконно осудженим особам приділялось недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу. У судовій практиці відомі випадки, коли обвинувачені у кримінальному правопорушенні були осуджені до ув'язнення, а через певний період, звільнені. Причиною звільнення від ув'язнення можуть бути нові докази, що поставили під сумнів ті докази, на основі яких обвинувачені визнані винними. Природньо, що незаконно осуджена особа прагне до відшкодування, обґрунтовуючи незаконність осудження судовою помилкою.

З'ясовуючи можливість відшкодування ЄСПЛ дотримується ряду процесуальних правил. Правило – це процесуальне керівництво, яке скеровує суд, в конкретних умовах, на справедливий

розгляд кримінального провадження [1, с. 46]. Першочерговим правилом є з'ясування того, чи поняття «судова помилка» було врегульовано тлумаченням національних судів. В протилежному випадку Суд визнає відсутність законодавчого визначення цього поняття. Відповідно можливість відшкодування на основі національного законодавства утруднюється [2].

У своїй практиці ЄСПЛ регулює можливість відшкодування за незаконне осудження на основі Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод (далі – Конвенція), стаття 3 якого гарантує: «Якщо остаточним рішенням особу було засуджено за вчинення кримінального правопорушення і якщо винесений їй вирок було потім скасовано або її було помилувано на підставі нового чи нововиявленого факту, який беззаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, яка зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує відшкодування згідно із законом або практикою відповідної держави, якщо тільки не буде доведено, що зазначений невідомий факт не було свого часу виявлено повністю або частково з вини цієї особи» [3].

Якщо держава не ратифікувала Протокол № 7, стаття 3 якого гарантує відшкодування в разі незаконного засудження, Суд не вважає своїм завданням тлумачити вираз «судова помилка», який міститься в національному законодавстві, окрім як в тій мірі, в якій можна говорити, що її тлумачення є несумісним із принципом невинуватості, закріпленим у пункті 2 статтею 6 Конвенції [4, п. 118]. Іншими словами, використання судової помилки, відображеної в національному законодавстві, повинно так застосовуватися національними судами, щоб не було порушень статті 6 пункту 2, який гарантує: «Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку» (презумпція невинуватості – К.М., 3.3.) [3]. В Кримінальному процесуальному кодексі України судова помилка визначена як неумисне неправильне рішення суду, зумовлене помилковим тлумаченням норм права або неправильною оцінкою фактичних обставин справи [5, ст. 379].

Окрім цього, Суд наголошує, що стаття 3 Протоколу № 7 не є формою спеціального закону (*lex specialis*), який виключає застосування пункту 2 статті 6 до вимог про відшкодування через судову помилку [4, п. 105]. Варто нагадати, що *Lex specialis derogate generali* (з латині «спеціальний закон скасовує загальний») – це принцип права, який застосовується при колізії норм, згідно якого спеціальний закон, що регулює вузьке коло відносин, має перевагу над загальним законом у цьому ж колі відносин. При цьому Суд підкреслює, що положення матеріальних статей Протоколу № 7 повинні розглядатися як додаткові статті Конвенції, і що «всі положення Конвенції застосовуються відповідно» [4, п. 118].

В Україні Конвенція, включаючи Протокол № 7, ратифікована і набула чинності 11 вересня 1997 року [6]. Разом з тим, в окремих країнах цей протокол не ратифіковано, зокрема, у Сполученому Королівстві. Природньо постає запитання: чи потрібно досліджувати практику ЄСПЛ для випадків, коли можливість відшкодування здійснюється не на основі Протоколу № 7 до Конвенції? Відповідь однозначна: потрібно, адже в кожній подібній справі ЄСПЛ тлумачить гнучкість конвенційних норм, пропонує процесуальні правила, на яких ґрунтується справедливе судочинство і забезпечується єдність судової практики в країнах-підписантах Конвенції.

Отже, якщо Протокол № 7 Державою-відповідачем не ратифіковано, виправдані особи або відносно яких кримінальне провадження закрито, можуть отримати відшкодування, посилаючись на пункт 2 статті 6 Конвенції, тобто на порушення права, гарантованого презумпцією невинуватості.

Встановлюючи можливість відшкодування за пунктом 2 статті 6 Конвенції, Суд тлумачить суть права, нагадуючи, що право, закріплене згаданою статтею, має відповідати меті та намірам Конвенції, і що це право має тлумачитися і застосовуватися таким чином, аби його гарантії були практичними та ефективними [7, п. 87; 8, п. 162; 9, п. 308; 10, п. 21].

У контексті презумпції невинуватості згідно пункту 2 статті 6 Конвенції, Суд розрізняє два аспекти.

Перший як процесуальну гарантію у кримінальному процесі, яка накладає вимоги, у тому числі, тягар доведення, правових позицій і факту права, привілею проти самообвинувачення, досудового оприлюднення елементів справи та передчасне висловлювання суду або інших представників держави про вину обвинуваченої особи [4, pp. 35-36; 11, п. 88].

Другий – спрямований на захист осіб, які були виправдані за кримінальним обвинуваченням або відносно них кримінальне обвинувачення було закрито, що унеможливило таке поведіння з ними з боку органів влади, ніби вони винні у злочині, тобто, що презумпція невинуватості зберігається і після завершення кримінального провадження (невинуватість поважається) [2; 4, п. 94].

Саме другий аспект застосовує Суд щодо виправданих осіб або відносно яких кримінальну справу закрито. При цьому він тлумачить: презумпція невинуватості діяла під час судового провадження для запобігання винесенню несправедливого обвинувального вироку; якщо ж її знову застосовувати до будь-якого (підкреслено – *К.М.*, 3.3.) подальшого провадження, то гарантії справедливого судового розгляду за пунктом 2 статті 6 можуть перетворитися на теоретичні та ілюзорні [4, п. 94].

Наведене тлумачення не вважається Судом абсолютним. У випадку закриття кримінальної справи, критерії Енгеля [12, п. 82] в подальшому недоцільні і якщо подальші судові провадження не призводять до нового кримінального обвинувачення, то пункт 2 статті 6 Конвенції може бути застосований, але вже з інших підстав [4, п. 96]. З'ясовуючи «інші підстави» Суд дотримується правила про необхідність дослідження його ж судової практики щодо застосування пункту 2 статті 6 Конвенції в рішеннях, прийнятих після завершення кримінального провадження шляхом закриття справи або після винесення виправдувального вироку щодо можливого відшкодування [4, п.97]. Центральним моментом, якщо пункт 2 статті 6 Конвенції буде визнаний застосовним, вважає Суд, є те, чи зосереджуються національні суди на впливі нового або нововиявленого факту на будь-яку оцінку справи і чи була проведена оцінка доказів, щоб визначити, чи свідчив цей факт поза розумним сумнівом про те, що заявник не вчиняв правопорушення [2].

На основі проведеного аналізу власної практики Суд вбачає можливість застосування пункту 2 статті 6 Конвенції, якщо право заявників на відшкодування є «прямим продовженням» (або «наслідками та необхідними супутниками») закриття кримінального провадження [4, п. 99; 13, п. 35; 14, п. 35; 15, п. 56; 16, п. 22; 17, п. 27, 18, п. 24].

Наступним правилом Суду є з'ясування того, чи позов заявника про компенсацію «був поданий вчасно після завершення кримінального провадження, але й також був пов'язаний з провадженням в законодавстві та на практиці як з точки зору юриспруденції, так і з точки зору суті», створюючи зв'язок між обома провадженнями з тим результатом, що пункт 2 статті 6 був застосований [19, п. 38; 20, п. 96; 4, п. 100].

Виходячи з цілей пункту 2 статті 6 та аналізу власної практики, Суд формулює принцип презумпції невинуватості в правах про відшкодування, коли вина обвинувачений виправданий або коли кримінальну справу закрито: презумпція невинуватості означає, що якщо мало місце кримінальне обвинувачення, а кримінальна справа закінчилася виправданням, особа, яка була в центрі кримінального провадження, є невинуватою в очах закону, і з нею повинні поводитися у спосіб, що відповідає її невинуватості. У розглядуваному сенсі вироблене Судом правило про застосовність пункту 2 статті 6 є таким: презумпція невинуватості залишається після завершення кримінального провадження з метою забезпечення поваги до невинуватості даної особи стосовно будь-якого обвинувачення, яке не було доведено [4, п. 103].

Для з'ясування дотримання застосування національними судами пункту 2 статті 6 Конвенції в контексті подальшого провадження, Суд спирається на правила, які визначають процесуальні напрямки дослідження:

заявник має довести наявність зв'язку між завершеним кримінальним провадженням та подальшим провадженням; між завершеним кримінальним провадженням та провадженням щодо компенсації.

Наявність зв'язку зобов'язує суди проаналізувати рішення по кримінальній справі, долучитися до перегляду або оцінки доказів у кримінальній справі або оцінити участь заявника у всіх подіях, які призвели до кримінального обвинувачення, або прокоментувати певні елементи, які вказують на можливу вину обвинуваченого [4, п. 104];

обґрунтувати, що скасування обвинувального вироку створює право подавати клопотання про компенсацію за судову помилку;

з'ясувати на основі чого проведено скасування вироку: на нових доказах і чи свідчило воно про існування судової помилки [4, п. 107];

дослідити чи застосовувався пункт 2 статті 6 Конвенції національними судами і чи це гарантувало поведінку із заявниками у спосіб, сумісний з невинуватістю [4, п. 108].

Наявність порушення презумпції невинуватості національними судами є основною підставою говорити про можливе відшкодування за пунктом 2 статті 6 Конвенції. Якщо ж у конкретній справі не виявлено порушення державою-відповідачем пункту 2 статті 6 Конвенції, заявнику може бути відмовлено в компенсації. Серед процесуальних правил варто відмітити окремі для різних випадків.

1. Випадок закриття кримінальної справи. Суд визначає, чи була дотримана презумпція невинуватості, тобто, чи було порушено пункт 2 статті 6 Конвенції. за всіх (підкреслено – *авторами*) обставин справи. При цьому Суд посилається на власні застосовні принципи: «презумпція невинуватості буде порушена, якщо вину обвинуваченого раніше не було доведено у відповідності із законом ... а судові рішення відносно нього відображає думку, що він є винним. Це може бути так навіть за відсутності будь-якого формального висновку: достатньо, щоб були деякі міркування, які натякують на те, що суд вважає обвинуваченого винним» [21, п. 37; 22, п. 67; 23, п. 42; 4, п. 122].

2. Випадок закриття кримінальної справи. Суд встановлює, чи мотивувальна частина рішення, яку неможливо відокремити від резулятивної частини рішення, по суті встановлює вину обвинуваченого, хоча до цього його не було визнано винним згідно із законом [13, п. 37; 15, п. 60]. У протилежному випадку Суд пояснює, що національні суди описали «стан підозри» і що їх рішення не містить будь-яких висновків щодо встановлення вини [4, п. 121].

3. Випадок різниці між справами, в яких кримінальне провадження було закрито, та справами, в яких мало місце виправдання особи. Суд роз'яснює, що озвучення підозри стосовно невинуватості обвинуваченого є допустимим лише коли закриття кримінальної справи не було здійснене у формі рішення по суті обвинувачення, однак посилання на такі підозри є недопустимими після набуття виправдувальним вироком чинності [16, п. 30; 18, п. 25; 19, п. 39; 20, п. 47; 24, пп. 19 та 23; 25, пп. 36-41].

4. Випадок цивільної відповідальності незалежно від закриття кримінальної справи або ж виправдання. Суд підкреслив, що хоча звільнення від кримінальної відповідальності повинне враховуватися в цивільному провадженні, воно не повинне перешкоджати встановленню цивільної відповідальності щодо виплати відшкодування, яка впливає з тих же самих фактів, але на основі меншого тягара доведення [26, пп. 59-60; 4, п. 123].

5. Випадок адміністративної відповідальності незалежно від закриття кримінальної справи або ж виправдання. Суд допускає визнання заявника винним у скоєнні дисциплінарного проступку на основі тих самих фактів, на яких базувалось кримінальне обвинувачення (не є порушення пункту 2 статті 6 Конвенції), оскільки склади кримінальних злочинів та дисциплінарних проступків не є ідентичними [27, пп. 54-56].

Отже, аналіз практики Суду у справах про відшкодування за пунктом 2 статті 6 Конвенції дає змогу стверджувати про відсутність єдиного підходу до встановлення обставин, за яких ця норма буде порушена в контексті провадження, що слідує завершенню кримінального провадження. Суттєве значення цьому мають характер та контекст проваджень оспорюваного рішення [4, п. 125].

Висновки. Виявлено процесуальні правила, з допомогою яких ЄСПЛ оцінює справедливість судових розглядів щодо відшкодування незаконно осудженим особам. Встановлено правило щодо можливого відшкодування на основі презумпції невинуватості: якщо справу закрито або осудженого виправдано, то пункт 2 статті 6 Конвенції може бути застосований тільки з інших підстав. Помічено, що застосовність згаданого пункту допустиме, якщо національні суди зосереджувались на впливі нового або нововиявленого факту на будь-яку оцінку справи. Доведено, що врахування нового або нововиявленого факту потребує оцінки того, чи свідчив цей факт поза розумним сумнівом про невинувачення обвинуваченим правопорушення. Виявлено обов'язковість дотримання правил ЄСПЛ щодо застосування пункту 2 статті 6 Конвенції: вчасність подання позову про компенсацію після завершення кримінального провадження; наявність зв'язку позову про компенсацію з провадженнями в законодавстві та на практиці; право на відшкодування розглядається як «пряме продовження» закриття кримінального провадження. Обґрунтовано правило: якщо держава-відповідач не порушила пункт 2 статті 6 Конвенції, заявнику може бути відмовлено у відшкодуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Музичук К.С., Полетило П.С. Етимологічний підхід до визначення процесуальних правил ЄСПЛ крізь призму українських та зарубіжних словників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 92: частина 5. С. 43–47. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.5>.
- Nealon and Hallam v. The United Kingdom [GC], judgment of 11 July 2024, European Court of Human Rights.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: зб. законод. актів: станом на 19.04.2023 р. К., 2023. 102 с.
4. Allen V. The United Kingdom, judgment of 12 July 2013, European Court of Human Rights.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: ips.ligazakon.net/document/T124651?an=2020_05_19.
6. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Soering v. the United Kingdom, judgment of 07 July 1989, European Court of Human Rights.
8. Al-Skeini and Others v. the United Kingdom [GC], judgment of 07 July 2011, European Court of Human Rights.
9. Allenet de Ribemond v. France, judgment of 10 February 1995, European Court of Human Rights.
10. Capeau v. Belgium, judgment of 13 January 2005, European Court of Human Rights.
11. Nešt'ák v. Slovakia, judgment of 10 February 1995, European Court of Human Rights.
12. Engel and Others v. the Netherlands, judgment of 08 June 1976, European Court of Human Rights.
13. Engler v. the Netherlands, judgment of 25 August 1987, European Court of Human Rights.
14. Nölkenbockhoff v. Germany, judgment of 25 August 1995, European Court of Human Rights.
15. Lutz v. Germany, judgment of 25 August 1987, European Court of Human Rights.
16. Sekanina v. Austria, judgment of 25 August 1993, European Court of Human Rights.
17. Rushiti v. Fustria, judgment of 21 March 2000, European Court of Human Rights.
18. Weixelbraun v. Austria, judgment of 10 February 1995, European Court of Human Rights.
19. «O» v. Norway, judgment of 11 February 2003, European Court of Human Rights.
20. Hammern v. Norway, judgment of 11 February 2003, European Court of Human Rights.
21. Minelli v. Switzerland, judgment of 11 February 2003, European Court of Human Rights.
22. Panteleyenکو v. Ukraine, judgment of 29 June 2006, European Court of Human Rights.
23. Grabchuk v. Ukraine, judgment of 21 September 2006, European Court of Human Rights.
24. Yassar Hussain v. the United Kingdom, judgment of 07 June 2006, European Court of Human Rights.
25. Tendam v. Spain, judgment of 13 July 2010, European Court of Human Rights.
26. Diacenco v. Romania, judgment of 07 February 2002, European Court of Human Rights.
27. Šikić v. Croatia, judgment of 15 October 2010, European Court of Human Rights.

Дата першого надходження рукопису до видання: 08.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Музичук К.С., Зарадюк З.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0